

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА ПРИКМЕТНИКІВ-КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ У ПОВІСТІ ЮЛІАНА ОПІЛЬСЬКОГО «ЗОЛОТИЙ ЛЕВ»

Тетяна Сергуніна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА), вул. М.Кривоноса, 2

Валерій Нарольський

бакалавр, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА), вул. М.Кривоноса, 2

ABSTRACT

Sergunina Tatiana, Narolskyi Valerii. Lexico-semantic group of color-adjectives in the story of Julian Opilskyi the "Gold lion". Colorverds is analysed in the article, that meet in a story the "Gold lion". Primary colors and their tints are described, semantic and quantitative description of these words is given in work. The specific of the use is shown by the author of adjectives of color semantics for creation of historical picture of the world of people of times of Ancient Rus.

Keywords: colorverds, lexico-semantic group, semantics, sign words, color dominants.

Сергуніна Т.О., Нарольський В.В. Лексико-семантична група прикметників-кольоропозначень у повісті Юліана Опільського «Золотий лев». У статті проаналізовано кольоропозначення, які зустрічаються у повісті «Золотий лев». Описано основні кольори та їх відтінки, надана семантична та кількісна характеристика цих слів у творі. Показана специфіка використання автором прикметників кольорової семантики для створення історичної картини світу народу часів Давньої Русі.

Ключові слова: кольоропозначення, лексико-семантична група, семантика, ознакові слова, кольорові доміанти.

Сергунина Т.А., Нарольский В.В. Лексико-семантическая группа прилагательных-цветообозначений в повести Юлиана Опильского «Золотой лев». В статье проанализированы цветообозначения, которые встречаются в повести «Золотой лев». Описаны основные цвета и их оттенки, дана семантическая и количественная характеристика этих слов в произведении. Показана специфика использования автором прилагательных цветовой семантики для создания исторической картины мира народа времен Древней Руси.

Ключевые слова: цветообозначения, лексико-семантическая группа, семантика, признаковые слова, цветовые доминанты.

Прикметник є частина мови, яка позначає ознаку, дає характеристику предмету. Використання прикметників у художньому тексті підпорядковується прагматичному завданню автора, відображає ідіостиль та специфіку віддзеркалювання об'єктивної реальності письменником.

Значення номінативних одиниць мови (предметних та ознакових) безпосередньо спрямовані на дійсність: вони є розумовими моделями предметів, явищ, їх ознак, відношень, дій, станів [2: 111]. До номінативних одиниць мови належать два розряди слів та їх еквівалентів: предметні (іменники) та ознакові (дієслова, прикметники, прислівники, а також деякі групи іменників). Значення перших у сучасній семантиці називають денотативними, а значення других – предикатними (або сигніфікатними).

Людська свідомість відображає світ у двох основних категоріях: речі та їх ознаки. А.А. Уфімцева, наприклад, визначає, що поняття якості – це визначеність об'єкту, яка становить внутрішню основу всіх його змін. Отто Есперсен вважає, що саме якості становлять реальний світ, тобто все, що може бути сприйнято та мати значення для нас. У структурі мов це проявляється як поділ повнозначних слів та частин мови на речові та ознакові (С.Д. Кацнельсон). До перших належить іменник, до других – прикметник, дієслова та ін. Прикметники є ознаковою частиною мови, оскільки вони позначають непроцесуальну ознаку, або властивість предмета, події або іншої ознаки, вираженої іменною частиною мови (Е.М. Вольф).

Галузь означальних знань велика, різноманітна та неоднорідна. Предикати першого ступеня можуть означати фізичні ознаки предмета (колір, форму, розмір, щільність, здатність бути об'єктом різних дій), його просторову орієнтацію, механічні дії осіб та сил природи, соціальну активність людини, її духовну діяльність та душевний стан, її фізичні відчуття, мовленнєву поведінку, психічну структуру та емоційні реакції, естетичні оцінки та ін.

Мовознавці вважають, що в основі значення прикметника лежить декілька істотних ознак. Так, Р.М. Фрумкіна підкреслює, що «в одному й тому ж значенні мовної одиниці можуть бути скомпоновані в одне структурно складне поняття декілька більш простих понять» [9: 10]. Парадигматичні групування прикметників будь-якого рівня складності (пари, групи, поля, класи) стосовно один одного знаходяться як «ціле – частина», проте в середині групувань ієрархічні відносини відсутні. Деякі групування прикметників нагадують гіпонімічні парадигми. Наприклад: *червоний, кривавий, вишневий, мідяно-червоний, полум'яний, пурпуровий* та ін.

Найбільш повну класифікацію прикметників за їх лексичним значенням запропонував А.Н. Шрамм. Основою класифікації є «різниця в характері ознаки, яка позначається якісним прикметником. Цим різницям відповідають і різні види розумових операцій при встановленні, усвідомленні (та назві) ознаки предмету» [5: 17]. Клас якісних прикметників, які протиставляються відносним прикметникам, А.Н. Шрамм поділяє на два підкласи: емпірійні прикметники та раціональні прикметники. Емпірійні якісні прикметники означають ознаки, які сприймаються органами чуття та усвідомлюються людиною в результаті одноступінчастої розумової інформації співставлення з «еталоном» (голубий, солодкий, солоний і т. ін.), а раціональні прикметники означають ознаки, які виникають на основі сприйнятих органами відчуттів ознак в результаті аналізу, співставлення, умовиводів (гарний, розумний і т. ін.).

У повісті Юліана Опільського «Золотий лев» широко представлені прикметники різної семантики. Для індивідуально-авторського стилю письменника є характерним використання прикметників, які надають твору неповторний колорит, підкреслюють ознаки людей та предметів, явищ природи і т. ін. Наявність великої кількості прикметників, які «розлиті» по всьому тексту, а також представлення прикметників різноманітної семантики, які об'єднуються у групи за спільністю значень, дає нам підставу для відокремлення та дослідження окремих лексико-семантичних груп прикметників в повісті Юліана Опільського «Золотий лев».

У процесі аналізу мовного матеріалу ми прийшли до висновку, що в повісті за семантикою можна виділити такі лексико-семантичні групи прикметників (усього 6 груп): 1) колір (чорний, білий, синій, сірий, жовтий, червоний, коричневий, зелений); 2) ознаки людини та тварин: фізична характеристика людини (4 підгрупи зі значеннями): а) вікова характеристика людей; б) фізичний стан людини; в) характеристика частин тіла людини; г) зовнішність людини); психічна характеристика людини (три семантичні підгрупи: а) ознака характеру людини; б) характеристика психічного стану людини; в) характеристика мовлення людини); ознака спорідненості; ознака людей за їх соціальним станом (дві підгрупи: а) ознака людей за їх стосунком до військової справи; б) ознака людей за суспільним станом), характеристика тварин та птахів; 3) параметричні ознаки прикметників: вікова характеристика людей та предметів; просторова характеристика предметів та явищ природи; часова характеристика подій, явищ та предметів; кількісна характеристика предметів; 4) приналежність предметів (приналежність до людей; географічної території, до тварин, до Бога); 5) оцінка людей, предметів, подій позитивна та негативна оцінка); 6) властивості предметів: фізичні властивості предметів: сенсорні ознаки предметів; матеріал, з якого ви-

готовлено предмет; образні ознаки предметів (епітети та метафори). У цій статті ми зупинимося на першій групі, яку утворюють прикметники кольорової семантики.

Інтерес до семантики кольоропозначень зародився ще у 20-ті роки XX ст., проте всебічний розгляд кольору як об'єкту лінгвістики починається з 60-х – початку 70-х років та продовжується у наш час. Учені вважають, що через сприйняття кольору та через відношення до нього виражається психофізичний зв'язок людини з довкіллям. Використання кольорової лексики у художньому творі є необхідною складовою створення мовної картини світу народу. Кольоропозначення активно використовувались як у усній народній творчості, так і на протязі століть у поетичних та прозаїчних творах. Ці слова мають не тільки номінативне, але й конотативне значення. У кольороназв можуть появлятися додаткові оцінні, асоціативні значення. Причому останні проявляються як у соціальному сприйнятті цих ознак, так і у індивідуально-психологічному їх розумінню читачем. Т. Семашко пише про співіснування у семантиці кольоропозначень семантичного і прагматичного елементів змісту. «Вони розташовуються на оцінній шкалі, де на одному полюсі перебувають семи ознаки, позбавлені будь-якої оцінки, а на іншому полюсі – чисто оцінювальні. Між ними розташовуються лексеми, які суміщують значення об'єктивної ознаки з оцінювальним значенням» [7: 5]. За звичай у лексико-семантичній групі прикметників кольору є кілька основних, «ядерних» слів: чорний, білий, сірий, червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, коричневий. І.М. Бабій відзначає, що це «нейтральні» прикметники, позбавлені додаткових вказівок на інтенсивність кольору [1: 15]. Інші кольороназви становлять периферію (напр.: брунатний, фіолетовий, бурий, рудий, сизий та ін.) [7: 5]. Ці прикметники є похідними від нейтральних. Це також спеціалізовані, доповнювані вказівками на різну міру інтенсивності вияву кольору, назви типу *синюватий, білястий, зеленавий* [1: 15].

Ядром значення, або архісемою для кольоропозначень є «власне значення кольору, що має забарвлення одного із основних кольорів спектра або такого, що зближується з ними» [6: 17]. У кольоропозначень можуть появлятися конотації, які «часто зумовлені образними асоціаціями, що їх викликає саме колір, етнокультурною маркованістю тощо» [6: 17].

У повісті Юліана Опільського «Золотий лев» досить широко подані прикметники кольорової семантики, які утворюють лексико-семантичну групу кольору. Всього у творі зафіксовано 45 кольоропозначень. Лексико-семантична група кольору – це мікросистема, яка охоплює головне (домінантне) та додаткове значення. У творі функціонують такі кольорові доміанти: *чорний, білий, синій, сірий, жовтий, червоний, коричневий, зелений*. Ці кольоропозначення є доміантами в групах слів, які означають різні відтінки даних основних кольорів.

Кольоропозначення **чорний** вживається у Юліана Опільського в основному (домінантному) значенні: «Кольору сажі, вугілля, найтемніший» [8: 649]. Наприклад: *чорні клобуки, чорні брови, чорні очі, чорнооке потомство*.

В повісті трапляються слова, які означають відтінки чорного кольору (додаткові значення). До таких слів ми відносимо значення слова *чорний* у словосполученнях *чорна більшина, чорна мара*: «Темний, темніший у порівнянні зі звичайним кольором» [8: 649].

Кольоропозначення *чорний* використовується також у сталому словосполученні – власній назві *Чорне море*. Вода цього моря не є чорного кольору, але за традицією ця кольорова ознака входить у назву моря. Це можна пояснити походженням назви: під час бурі, коли небо було закрито хмарами, вода могла мати темний колір.

До групи кольоропозначень з семантикою «чорний» ми відносимо також слово **темний**, яке сприймається як контекстуальний синонім для означення *чорний*. У повісті, наприклад, функціонують словосполучення *чорна мара* і *темна мара*. Обидва прикметники сприймаються як позначення чорного кольору. Прикметник *темний* використовується також в інших контекстах: *темна мазюка, темна верета, темні смереки* (пор.: *чорна більшина*).

Слово **білий** використовується в повісті у своєму домінантному значенні: «Який має колір крейди, молока, снігу» [8: 48]. Наприклад: *білий кінь, білі п'ятна, білі зуби*. Додаткове значення слово *білий* має у словосполученні *білий хліб*, бо цей хліб не має кольору крейди або молока. На наш погляд, в цьому словосполученні прикметник *білий* вживається у значенні «світлий», яке є протилежним до поняття «темний». Пор.: *білий (світлий) хліб* –

чорний (темний) хліб. Білий хліб – це хліб світлих тонів (біло-жовтих), а чорний – темних (чорно-коричневих).

До кольоропозначень зі значенням «білий» можна також віднести слово *блідий*: «Який слабо світиться, дає слабе світло» [8: 52]. Це значення також є додатковим значенням для слова *білий* «Зблідлий, блідий» [8: 48]. Наприклад: *блідий молодик*.

Прикметник *синій* трапляється в повісті тільки два рази: *синя накидка*, *сині прапори*. Це слово вживається у своєму домінантному значенні: «Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим, волошковий» [8: 548]. Тобто *синій* означає колір волошок (польових квітів).

Кольоропозначення *сивий* є одним із додаткових значень кольоропозначення *сірий*: «із сивиною (про волосся)» [8: 551]. Прикметник *сивий* має значення: «Який утратив своє забарвлення, став білим, срібlistим (про волосся)» [8: 547]. Наприклад: *сиве волосся*, *сиві голови*, *сивоглавий володар*.

У словосполученні *сивий кін* прикметник *сивий* має значення: «Який має сірувато-біле, темно-сіре і ін. забарвлення шерсті або пір'я (про тварин, птахів)» [8: 547].

Кольоропозначення *сірий* у своєму домінантному значенні «Колір, середній між білим і чорним; барва попелу, попелястий, мишастий» [8: 551] не використовується в повісті.

Як бачимо, слово *сивий* за своєю семантикою «перетинається» із додатковими значеннями білого та сірого кольорів.

Кольоропозначення *жовтий* використовується Юліаном Опільським в основному та додаткових значеннях. У словосполученнях *жовті сап'янці*, *жовті чоботи*, *жовте листя* прикметник має домінантне значення: «Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим; який має колір золота, яєчного жовтка, соняшного суцвіття» [8: 199].

У словосполученнях *золотоверха палата*, *золотий кубок* прикметник *золотий* є синонімом слова *жовтий* і також означає жовтий колір. Проте в словосполученні *золотий кубок* слово *золотий* не тільки означає жовтий колір, але й матеріал, з якого зроблено предмет. Цей прикметник має якісно-відносне значення, оскільки речі, зроблені із золота, мають жовтий колір.

У словосполученнях *золотий лев*, *золоте личко*, *золоте проміння* прикметник *золотий* означає «золотий (жовтий) колір («золоте проміння»), блискучо-жовтий, оранжевий; який своїм кольором нагадує золото» [8: 227]. Є також переносне значення: «цінне, гарне, вартє поваги» [8: 227], наприклад: *золотий лев* – як символ князівської влади (так називали Данила Галицького); *золоте личко* (в значенні гарне).

У повісті трапляються найменування кольору, виражене складним прикметником, яке утворено від двох слів, які означають різні кольори: *синьо-золотий прапор*. Ми знаємо, що кольори українського прапору синьо-жовті. Автор вживає слово *золотий* у значенні: «цінне, вартє поваги», тим самим підкреслюючи своє позитивне відношення до своєї країни та її історії: «Ба ні, се не людина, се земля, з якої вирости всі, втілилася у сьому могутньому витязеві, що під синьо-золотим прапором іде мечем значити границі своєї займанщини» [4: 389].

Кольоропозначення *червоний* вживається в повісті у прямому, домінантному значенні: «Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків» [23: 646]. Наприклад: *червоний язик*, *червона клепаня*, *червоне лице*.

Слово *кривавий* (в словосполученні *криваві сльози*) вживається Юліаном Опільським у значенні «Людські жертви за якого-небудь зіткнення, боротьби, війни тощо; убивства, кровопролиття» [8: 284]. Тобто криваві сльози ллються тоді, коли плється людська кров. Прикметник з кольоровою семантикою використовується автором для створення метафори.

Коричневий колір представлений у повісті прикметниками *карий*, *рудий*, *бурий*. Вони означають відтінки коричневого, або брунатого кольору, семантика цього кольоропозначення: «коричневий, темно-жовтий» [8: 60].

Прикметник *карий* означає «Темно-брунатий (про очі)» [8: 251]: *карі очі*. Це кольоропозначення вживається тільки у сталому словосполученні і означає колір очей. Слово *бу-*

рий означає «Темно-коричневий із сіруватим, або червонуватим відтінком» [8: 63]: *бура луска*. **Рудий** означає «Червоно-жовтий (про колір, забарвлення чого-небудь)» [8: 534].

Прикметник **зелений** трапляється в повісті тільки два рази: *зелена трава*, *зеленувата мазюка*. Зелений має значення: «Один з основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним» [8: 222]. У словосполученні *зеленувата мазюка* суфікс *-уват-* додає у прикметник значення зменшення ознаки – тобто мазюка лише має зелений відтінок. Отже, кольоропозначення **зелений** письменник використовує всього два рази у домінантному значенні.

Зауважимо, що Юліан Опільський у повісті «Золотий лев» у кількісному відношенні більше вживає прикметників, які означають чорний (13), білий (11), жовтий (10), менше – коричневий (4) та червоний кольори (3). Це зумовлено індивідуально-авторським сприйняттям оточуючої дійсності та прагматичною установкою письменника на відображення картини світу народу часів Давньої Русі. Особлива увага при цьому надається створенню кольорової картини світу, яка виконує оцінну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій Ірина. Семантико-граматична природа прикметників зі значенням кольору у прозовій мові // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – 2004. – Вип. 2 (12). – Тернопіль, 2004. – С. 6 – 12.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М., 1986. – 640 с.
3. [Вольф](#) Е.М. Грамматика и семантика прилагательного. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
4. Золотий лев : Повісті /Ю. Опільський ; авт. післямова Р. Т. Гром'як. – К. : Дніпро, 1989. – 414 с.
5. Майданник З.М. Засоби вираження кількісної характеристики ознаки, названої прикметником, в українській та англійській мовах // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 58 – 68.
6. Семашко Т. Семантична структура лексичних одиниць на позначення кольору в українській мові // Мовознавство. – Вип 17. – 2009. – С. 14 – 21.
7. Семашко Т. Особливості семантики та функціонування слів-кологративів у українській фразеології: Автореф. Дис. на здобуття наук. степені канд. філол. наук. – К., 2008. – 26 с.
8. Тлумачний словник української мови /Укладачі Ковальова Т.В., Коврига Л.П. – Харків, 2005. – 672 с.
9. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа). – М., 1984. – 175 с.